

Тема: *Імперський наступ на автономію Гетьманщини*

Мета: з'ясувати, у чому виявилось посилення колоніальної політики російського уряду щодо України після Полтавської битви, охарактеризувати діяльність гетьманів Івана Скоропадського, Павла Полуботка, Данила Апостола; розвивати в учнів уміння самостійно опрацьовувати різноманітні джерела інформації, давати характеристику історичним діячам, аналізувати й узагальнювати історичні події, визначати їх причини та наслідки, висловлювати власну точку зору й аргументувати її.

Основні поняття: «Решетилівські статті», «Малоросійська колегія», «Рішительні пункти», «Правління гетьманського уряду».

Основні дати: 1708—1722 рр. — гетьманство І. Скоропадського; 1722—1727 рр. — Перша Малоросійська колегія; 1723 р. — Коломацькі чолобитні; 1727—1734 рр. — гетьманство Д. Апостола; 1732—1734 рр. — спроби ліквідації козацького устрою на Слобожанщині; 1734—1739 рр. — російсько-турецька війна; 1734—1750 рр. — «Правління гетьманського уряду». Обладнання: картки з джерелами інформації, портрети гетьманів І. Скоропадського, П. Полуботка, Д. Апостола.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Хід уроку

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

Евристична бесіда

1. Що вам відомо про Полтавську битву? Якими були її наслідки для України?

2. За яких обставин гетьманом України було обрано Івана Скоропадського?

3. Яка доля спіткала «гетьмана у вигнанні» П. Орлика? У чому полягало значення його діяльності?

III. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Хвиля репресій, розгром Батурина були першою реакцією Петра I на перехід І. Мазепи до шведів. Після цього кроку гетьмана російський цар вирішив остаточно «прибрати Україну до рук».

Із листа князя М. Голіцина до канцлера Г. Головкина

«Задля нашої безпеки треба насамперед посіяти незгоду між полковниками і гетьманом. Не треба виконувати прохань гетьмана. Коли народ побачить, що гетьман уже не має такої власті, як Мазепа, то, надіюсь, буде приходити з доносами. При цьому не треба поводитися з донощиками суворо; якщо двоє прийдуть із брехливими доносами, але коли з ними обійтися ласкаво, то третій прийде вже з правдивим доносом, а гетьман зі старшиною будуть боятися. Як раніше я до вас писав, так і тепер кажу: треба, щоб у всіх полках були полковники, не згодні з гетьманом... тоді всі їхні справи будуть нам відкриті.»

У 1708 р. під тиском царя гетьманом було обрано літнього І. Скоропадського (1708—1722). Гетьман звернувся до царя з проханням підтвердити традиційні права та вольності, до яких додав ще декілька пунктів. Відповідь Петра I була короткою й однозначною: «Українці й так мають з ласки царя стільки вольностей, як жоден народ у світі». Після цього розпочинається форсований наступ на українську автономію.

IV. Сприйняття та усвідомлення навчального матеріалу

Робота в трійках

Оскільки матеріал даної теми має значний обсяг, то розгляд всіх питань відбувається за допомогою роботи в групах. Кожна трійка отримує своє завдання, опрацьовує його. Потім учні змінюють склад груп і обмінюються інформацією.

Трійка №1

Історична довідка

Іван Скоропадський

Народився 1646 р. в Умані, походив з козацько-старшинського уряду.

Був військовим канцеляристом у гетьмана І. Самойловича, генеральним бунчужним, генеральним осавулом, полковником Стародубського полку.

Прихильно ставився до гетьмана Мазепи, але на бік шведів з ним не перейшов.

Підготував проект нової міждержавної угоди з Росією «Решетилівські статті», що передбачали зміцнення державного становища Гетьманщини, однак не були затверджені Петром I.

За його правління російський уряд значно обмежив державні права Гетьманщини.

Протягом свого правління намагався протестувати проти колоніальної політики царського уряду та обстоював залишки автономії Гетьманщини, проте, позбавлений реальної влади, він не міг вплинути на становище в Україні.

Помер у 1722 р., похований у монастирі під Глуховом.

Завдання

Дайте характеристику правлінню Скоропадського. Яке значення мала його діяльність для України?

Документ 1

М. Грушевський про створення Малоросійської колегії

«...Цар у 1722 році приготував новий удар українській автономії. При гетьмані поставлена була рада, так звана «малоросійська колегія», з шести великоросійських старших офіцерів, з тих гарнізонів (залог), що стояли на Україні з бригадиром Вельяміновим у головах. Ся колегія мала пильнувати суддів і приймати скарги на всякі суди та уряди українські — навіть на найвищий військовий суд і військову (гетьманську) канцелярію. Мала наглядати, щоб від старшини не були кривди і тісноти козакам і посполитим, і за порозуміння з гетьманом робити против того всякі заходи. Мала стежити за гетьманською канцелярією і всяким писанням, що туди входять і звідти виходять. Мала пильнувати всяких доходів українських, приймати їх від війтів і урядників і видавати на військові і всякі інші потреби. Але про всякі непорядки мала доносити просто сенатові. Таке небувале розпорядження цар Петро у своїм указі пояснював непорядками гетьманськими в канцелярії і в суді, і в зборі доходів, і старшинськими кривдами: що у козаків і посполитих землі забирають, в кріпацтво повертають».

(Грушевський М. Ілюстрована історія України. — К.: Наукова думка, 1992. — С. 363)

Запитання

1. Чим Петро I пояснював необхідність створення Малоросійської колегії? Чи так це було насправді? Свою відповідь обґрунтуйте.
2. Якими були повноваження Малоросійської колегії?
3. Про що свідчить сам факт утворення цього органу влади?

Завдання

1. На основі даного документа схарактеризуйте діяльність Малоросійської колегії.
2. Які наслідки мала така діяльність для України?
3. Чи згодні ви з думкою, що Малоросійська колегія започаткувала реальний процес ліквідації української державності? Свою відповідь аргументуйте.

Трійка №2

Історична довідка

Павло Полуботок

Народився у 1660 р., походив із козацько-старшинського роду, навчався в Києво-Могилянській академії.

Служив у козацькому війську, брав участь у старшинській змові проти І. Мазепи, за що був позбавлений маєтностей й усунений від державної діяльності.

З 1706 р. — полковник чернігівський, у 1708 р. був претендентом на гетьманство, у 1722 стає наказним гетьманом після смерті І. Скоропадського.

Активно підтримував домагання української старшини відновити гетьманство та ліквідувати Малоросійську колегію.

Був викликаний Петром I до Петербурга, де вручив йому петицію про відновлення державних прав України.

У 1723 р. був заарештований та ув'язнений у Петропавловській фортеці, де й помер 18 грудня 1724 р.

Документ 2.

Промова Павла Полуботка, виголошена Петру I

«Посилаючись на фальшиві принципи, ви поставили себе над законами, бажаючи знищити привілеї, які ваші попередники й ви самі, Ваше Величносте, урочисто підтвердили. Ви намагаєтесь накласти свавільні податки на народ, чію свободу ви самі визнали. Ви не вагаєтесь використовувати на найтяжчих і найбільш принизливих роботах козаків, силуючи їх, ніби вони є ваші раби, копати канал, який ви наказали зробити у вашій країні. А найприкріше для нас те, що ви хочете позбавити нас найдорогоціннішого нашого права, а саме — вільно самим обирати собі наших гетьманів та проводирів. І замість того, щоб лишити суддям нашого народу можливість чинити правосуддя над їхніми співвітчизниками, ви ставите над нами суддями підданих Великоросії, які не знають або не бажають знати наші права та привілеї, безперестанку порушують їх при будь-якій можливості,

пригнічуючи нас. Невже, відмовляючи нам у правосудді, Ваша Величність зможе засвідчити Богові вдячність за всі успіхи, які Він вам дарував?» (Ж.-Б. Шерер. Літопис Малоросії. — К.: Український письменник, 1994. — С. 283–284)

Завдання

1. Охарактеризуйте значення діяльності Павла Полуботка.
2. Проаналізуйте уривок з промови Полуботка й визначте, наскільки правдиво вона відображала тогочасне становище на Україні.
3. Як ви думаєте, чому Полуботок і старшина так домагалися обрання гетьмана на Україні? Свою думку аргументуйте.

Трійка №3

Історична довідка

Данило Апостол

Народився 1654 р. на Полтавщині, походив із козацько-старшинського роду.

Був миргородським полковником, брав участь у походах проти турків та татар, у Північній війні.

Був прихильником І. Мазепи, приєднався до шведської армії, але згодом перейшов на бік Петра І.

Один із соратників П. Полуботка, виступав проти обмеження державних прав України.

У 1727 р., після відновлення гетьманства, був обраний гетьманом.

Подав петицію царю про відновлення державних прав України, провів ряд адміністративних та економічних реформ, які ставили на меті упорядкувати державне життя Гетьманщини.

Домігся повернення під гетьманську владу запорожців, які з 1708 р. проживали на території Кримського ханства.

Помер у 1734 р., похований у селі Великі Сорочинці на Полтавщині.

«Рішительні пункти» 1728 р.

- Мали форму указу царського уряду гетьманові, який був покликаний регулювати внутрішнє життя Гетьманщини як складової частини Російської держави.
- Гетьман позбавлявся права вести переговори з іншими державами.
- Гетьману дозволялося вирішувати прикордонні проблеми з Польщею та Кримом під наглядом Москви.
- Вища старшина затверджувалася царем, нижча — гетьманом.
- Вищою судовою інстанцією ставав Генеральний суд, який складався із трьох росіян і трьох українців і який очолював гетьман, але головним суддею був цар.
- Росіянам дозволялося купувати землі в Україні.

Завдання: Охарактеризувати діяльність Д. Апостола

Робота з термінами

Терор — розправа з політичними противниками шляхом насильства.

Репресії — система заходів, які передбачають усунення, ізоляцію, знищення політичних ворогів (справжніх або надуманих), конкуруючих соціальних груп чи прошарків, етнічних спільнот із метою встановлення панування або зламу опору.

Малоросія — назва Гетьманщини в законодавчих актах і розпорядженнях царського уряду після українсько-московського договору 1654 р.

Перша Малоросійська колегія — державний орган для керування українськими землями, що входили до складу Російської імперії (1722 - 1727 рр.) Вона була створена наказом Петра І з метою контролю за діяльністю українського гетьмана та генеральної старшини і підкорення їх загальноросійському управлінню.

Учитель. Зі смертю Данила Апостола у 1734 р. закінчується недовга відлига, яка настала в політичному житті Гетьманщини після петровського терору.

Російська цариця Анна Іоанівна доручила управління українськими землями новоствореному

Правлінню гетьманського уряду, до складу якого входило троє українців і троє росіян і головою якого було призначено князя Шаховського. Він ретельно виконував інструкцію російського уряду: «Недремным оком наблюдать за поступками тамошнего малороссийского народа».

Завдання учням: на основі розповіді вчителя скласти тези про діяльність Правління гетьманського уряду

Зразок тез

Діяльність Правління гетьманського уряду

- Заохочення російсько-українських шлюбів.
- Нехтування прав усіх верств українського народу.
- Втручання російських чиновників в усі сфери суспільного життя України.
- Русифікація українського населення.
- Терор «Таємної канцелярії», яка зобов'язувала населення писати доноси.
- Скорочення реєстру козацького війська. Козацтво було поділене на заможних — виборних козаків та збіднілих — підпомічників.
- Ситуація ускладнювалась російсько-турецькою війною (1735–1739), під час якої Україна стала основною базою для російських військ і постачальником матеріальних та людських ресурсів і яка призвела до розорення та спустошення українських земель

V. Узагальнення та систематизація знань

1. Учні за допомогою вчителя складають таблицю

Етапи колоніальної політики Російської імперії щодо України у XVIII ст.

Роки	Зміст
1708—1728	Форсований наступ на українську автономію
1728—1734	Часткове відновлення прав і вольностей України-Гетьманщини
1734—1750	Посилення імперського тиску на українську автономію
1750—1764	Тимчасове уповільнення імперської експансії. «Золота осінь» української автономії (О. Субтельний)
1764—1783	Осаточна ліквідація української автономії

2. На конкретних прикладах доведіть, що протягом 1708–1728 рр. відбувався форсований наступ російського уряду на українську автономію.

VI. Домашнє завдання

1. Опрацювати § 30.

Трійка №1

Історична довідка

Іван Скоропадський

Народився 1646 р. в Умані, походив з козацько-старшинського уряду.

Був військовим канцеляристом у гетьмана І. Самойловича, генеральним бунчужним, генеральним осавулом, полковником Стародубського полку.

Прихильно ставився до гетьмана Мазепи, але на бік шведів з ним не перейшов.

Підготував проект нової міждержавної угоди з Росією «Решетилівські статті», що передбачали зміцнення державного становища Гетьманщини, однак не були затверджені Петром І.

За його правління російський уряд значно обмежив державні права Гетьманщини.

Протягом свого правління намагався протестувати проти колоніальної політики царського уряду та обстоював залишки автономії Гетьманщини, проте, позбавлений реальної влади, він не міг вплинути на становище в Україні.

Помер у 1722 р., похований у монастирі під Глуховом.

Завдання: Дайте характеристику правлінню Скоропадського. Яке значення мала його діяльність для України?

Документ 1

М. Грушевський про створення Малоросійської колегії

«...Цар у 1722 році приготував новий удар українській автономії. При гетьмані поставлена була рада, так звана «малоросійська колегія», з шести великоросійських старших офіцерів, з тих гарнізонів (залог), що стояли на Україні з бригадиром Вельяміновим у головах. Ця колегія мала пильнувати суддів і приймати скарги на всякі суди та уряди українські — навіть на найвищий військовий суд і військову (гетьманську) канцелярію. Мала наглядати, щоб від старшини не були кривди і тісноти козакам і посполитим, і за порозуміння з гетьманом робити против того всякі заходи. Мала стежити за гетьманською канцелярією і всяким писанням, що туди входять і звідти виходять. Мала пильнувати всяких доходів українських, приймати їх від війтів і урядників і видавати на військові і всякі інші потреби. Але про всякі непорядки мала доносити просто сенатові. Таке небувале розпорядження цар Петро у своїм указі пояснював непорядками гетьманськими в канцелярії і в суді, і в зборі доходів, і старшинськими кривдами: що у козаків і посполитих землі забирають, в кріпацтво повертають». (Грушевський М. Ілюстрована історія України. — К.: Наукова думка, 1992. — С. 363)

Запитання

1. Чим Петро І пояснював необхідність створення Малоросійської колегії? Чи так це було насправді? Свою відповідь обґрунтуйте.

2. Якими були повноваження Малоросійської колегії?

3. Про що свідчить сам факт утворення цього органу влади?

Завдання

1. На основі даного документа схарактеризуйте діяльність Малоросійської колегії.

2. Які наслідки мала така діяльність для України?

3. Чи згодні ви з думкою, що Малоросійська колегія започаткувала реальний процес ліквідації української державності? Свою відповідь аргументуйте.

Трійка №3

Історична довідка

Данило Апостол

Народився 1654 р. на Полтавщині, походив із козацько-старшинського роду.

Був миргородським полковником, брав участь у походах проти турків та татар, у Північній війні.

Був прихильником І. Мазепи, приєднався до шведської армії, але згодом перейшов на бік Петра І.

Один із соратників П. Полуботка, виступав проти обмеження державних прав України.

У 1727 р., після відновлення гетьманства, був обраний гетьманом.

Подав петицію царю про відновлення державних прав України, провів ряд адміністративних та економічних реформ, які ставили на меті упорядкувати державне життя Гетьманщини.

Домігся повернення під гетьманську владу запорожців, які з 1708 р. проживали на території Кримського ханства. Помер у 1734 р., похований у селі Великі Сорочинці на Полтавщині.

«Рішительні пункти» 1728 р.

- Мали форму указу царського уряду гетьманові, який був покликаний регулювати внутрішнє життя Гетьманщини як складової частини Російської держави.

- Гетьман позбавлявся права вести переговори з іншими державами.

- Гетьману дозволялося вирішувати прикордонні проблеми з Польщею та Кримом під наглядом Москви.

- Вища старшина затверджувалася царем, нижча — гетьманом.

- Вищою судовою інстанцією ставав Генеральний суд, який складався із трьох росіян і трьох українців і який очолював гетьман, але головним суддею був цар.

- Росіянам дозволялося купувати землі в Україні.

Завдання: Охарактеризувати діяльність Д. Апостола

Народився у 1660 р., походив із козацько-старшинського роду, навчався в Києво-Могилянській академії.

Служив у козацькому війську, брав участь у старшинській змові проти І. Мазепи, за що був позбавлений маєтностей й усунений від державної діяльності.

З 1706 р. — полковник чернігівський, у 1708 р. був претендентом на гетьманство, у 1722 стає наказним гетьманом після смерті І. Скоропадського.

Активно підтримував домагання української старшини відновити гетьманство та ліквідувати Малоросійську колегію.

Був викликаний Петром I до Петербурга, де вручив йому петицію про відновлення державних прав України.

У 1723 р. був заарештований та ув'язнений у Петропавловській фортеці, де й помер 18 грудня 1724 р.

Документ 2.

Промова Павла Полуботка, виголошена Петру I

«Посилаючись на фальшиві принципи, ви поставили себе над законами, бажаючи знищити привілеї, які ваші попередники й ви самі, Ваше Величносте, урочисто підтвердили. Ви намагаєтесь накласти свавільні податки на народ, чю свободу ви самі визнали. Ви не вагаєтесь використовувати на найтяжчих і найбільш принизливих роботах козаків, силуючи їх, ніби вони є ваші раби, копати канал, який ви наказали зробити у вашій країні. А найприкріше для нас те, що ви хочете позбавити нас найдорогоціннішого нашого права, а саме — вільно самим обирати собі наших гетьманів та проводирів. І замість того, щоб лишити суддям нашого народу можливість чинити правосуддя над їхніми співвітчизниками, ви ставите над нами суддями підданих Великоросії, які не знають або не бажають знати наші права та привілеї, безперестанку порушують їх при будь-якій можливості, пригнічуючи нас. Невже, відмовляючи нам у правосудді, Ваша Величність зможе засвідчити Богові вдячність за всі успіхи, які Він вам дарував?» (Ж.-Б. Шерер. Літопис Малоросії. — К.: Український письменник, 1994. — С. 283–284)

Завдання

1. Охарактеризуйте значення діяльності Павла Полуботка.
2. Проаналізуйте уривок з промови Полуботка й визначте, наскільки правдиво вона відображала тогочасне становище на Україні.
3. Як ви думаєте, чому Полуботок і старшина так домагалися обрання гетьмана на Україні? Свою думку аргументуйте.

Також при опрацюванні цього питання доцільно буде використати документ, який допоможуть учням розкрити політичне й економічне становище українських земель за часів Правління гетьманського уряду.

Документ 3.

Із листа російського міністра Волинського до Бірона

«До самого в'їзду мого в Україну не думав я, що така вона пуста і стільки множество тутешнього народу пропало, а й тепер стільки вигнано на війну, що не зісталось й стільки хліборобів, щоб їм самим для себе збіжжя посіяти, і хоч то вважають за їх упертість, що багато поля лишилося без засіву, але як по совісті розсудити, то й робити нема кому і нема чим — бо вже стільки волів торік викуплено і на підводах поморено, а тепер ще й понад то з одного Ніжинського полку взято в армію 14 тисяч волів, а скільки з інших полків узято, того докладно сказати не можна». (Грушевський М. Ілюстрована історія України. — К.: Наукова думка, 1992. — С. 379)

Завдання

1. Які особливості управління Гетьманщиною склалися після смерті Данила Апостола? Чому російський уряд не дозволив обирати гетьмана на Україні?
2. Схарактеризуйте діяльність Правління гетьманського уряду.
3. Як факти, наведені в документах, допомагають вам розкрити економічне й політичне становище на українських землях за часів Правління гетьманського уряду.

IV. Узагальнення та систематизація знань

Наприкінці уроку на закріплення вчитель пропонує учням відповісти на запитання:

Що було спільного і що було відмінного в політиці гетьманів Івана Скоропадського, Павла Полуботка і Данила Апостола?

Також учні виконують завдання, поставлене на початку уроку:

На конкретних прикладах доведіть, що протягом 1708–1728 рр. відбувався форсований наступ російського уряду на українську автономію.

V. Домашнє завдання